

МАМЛЕКЕТТИК ТИЛ

ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ЯЗЫК

Мусаева В.И.

Кыргызская Академия Образования

КЫРГЫЗ ТИЛИН КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮКТӨРГӨ БАГЫТТАП ОКУТУУНУН НАТЫЙЖАЛУУЛУГУ (ОКУТУУ КЫРГЫЗ ТИЛИНДЕ ЖҮРГҮЗҮЛГӨН ОРТО МЕКТЕПТЕРДИН 5-9-КЛАССТАРЫНЫН МИСАЛЫНДА)

ЭФФЕКТИВНОСТЬ КОМПЕТЕНТНОСТИ ОРИЕНТИРОВАННОГО ОБУЧЕНИЯ КЫРГЫЗСКОМУ ЯЗЫКУ (НА ПРИМЕРЕ 5-9-Х КЛАССОВ В СРЕДНИХ ШКОЛАХ С КЫРГЫЗСКИМ ЯЗЫКОМ ОБУЧЕНИЯ)

Түйүндүү түшүнүктөр: сөз, сүйлөм, текст, кыргыз тили, окутуу, тилдик, кептик жана маданий компетенттүүлүктөр, натыйжа, жыйынтык.

Ключевые слова: слово, предложение, текст, кыргызский язык, обучение, языковая, речевая и культурологическая компетентности, результат, итоги.

Инсанга багыттап окутуу, окутууну оптималдаштыруу, окутуунун натыйжалуулугу көз карашынан жана заманбап талаптардан улам, жалпы билим берүүчү орто мектептерде тигил же бул предметти окутуудан мурда ал предметке ылайык компетенттүүлүктөр илимий-методикалык негизде ачык, так аныкталышы зарыл. Ушундан улам, окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн орто мектептерде жана гимназияларда кыргыз тилин окутуунун төмөнкүдөй **предметтик компетенттүүлүктөрү** биз тараптан такталып, сунуштап отурабыз, атап айтканда, алар:

- 1) *Тилдик компетенттүүлүк;*
- 2) *Кептик компетенттүүлүк*
- 3) *Маданий компетенттүүлүк.*

Тактап айтканда:

1. Тилдик компетенттүүлүктө – окуучулар кыргыз тилинин тилдик системасын таанып билишип, ага ээ болушат. Тилдин түзүлүшүн, тилдин эреже-нормаларын жана орфографиялык, пунктуациялык эрежелерди окуп-үйрөнүшөт. *Тилдик компетенттүүлүккө* ээ болуу бул – окуучунун тилдин жеке жана жалпы мыйзамдарын чагылдыруучу нормалар жана эрежелер боюнча билимдерди өздөштүрүү менен лингвистикалык маалыматтарды талдап, аналитикалык ой жүгүртүү көндүмдөрүнө жетише алуусу. Демек чечмелеп келгенде:

- тилдик бирдиктерди, тилдин системасындагы функциялары жана тексттеги ролу менен байланышта түшүнөт;

- лингвистикалык бирдиктерди, функциялары, маанилери жана стилдери боюнча топтоштурат;

- тилдик бирдиктердин синонимдештигин, структурасы, семантикасы жана стили боюнча айырмалайт;

- кептин оозеки жана жазуу формаларынын өзгөчөлүктөрүн айырмалайт;

- каралган орфограммалардын көлөмүнө жана пунктуациялык эрежелерге ылайык орфографиялык жана пунктуациялык көндүмдөргө ээ болот.

2. Кептик компетенттүүлүктө – окуучулар кеп ишмердүүлүгүнүн төрт түрү (угуу, окуу, сүйлөө, жазуу) боюнча карым-катнаш (коммуникация) жасоонун ыкмаларын өздөштүрүшөт. *Кептик компетенттүүлүккө* ээ болуу – бул мектеп окуучусу кеп ишмердүүлүгүнүн коммуникативдик милдеттерин аныктоого, тилди пикир алышуунун ар кыл кырдаалдарында оозеки жана жазуу формасында пайдаланууга, өзүнүн сөздүк корун байытуу менен кептик мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүүгө жөндөмдүүлүгү.

Чечмелеп айтканда:

- карым-катнаштын (коммуникациянын) максатына ылайык кептин предметин жана темасын түшүнөт жана белгилейт;

- тексттеги биринчи жана экинчи маалыматтарды бөлүп көрсөтүп, аларды чындык менен салыштырат;

- коммуникативдик мазмунга ылайык тексттердин функционалдык-семантикалык типтерин, кептин ар кыл жанрындагы жана стилиндеги тексттерди айырмалайт жана пайдалана алат;

- адабий тилдин, стилдердин нормаларына, пикир алышуунун максатына, кептик кырдаалдарга ылайык текст түзөт;

- текстти ар кыл тилдик кырдаалдарга (бир стилдеги текстти экинчи стилге айландыруу), түрдүү эмоционалдык жагдайларга ылайыктап кайрадан түзөт.

3. Маданий компетенттүүлүктө – кыргыз тилинин улуттук-маданий өзгөчөлүктөрүн

эске алуу менен диалог жүргүзө билишет. *Маданий компетенттүүлүгүнө* ээ болуу – бул мектеп окуучусу пикир алышууга катышуу менен социалдык кептик жана тарыхый-маданий контекстти эске алууга жөндөмдүү болуш керек. Чечмелеп айтсак:

коомдо жүрүм-турумдун нормаларына ылайык баарлашуунун катышуучусунун социалдык ролун өзүнө кабыл алат;

элдин маданий мурасынын маанилүү бөлүгү катары тилге жекече мамилесин билдирет;

кеп маданиятынын нормаларына ээ болот.

чечендик кепке, риторикалык ыкмаларга ээ болот;

маданий мурас катары «Манас» эпосунун бай тилдик каражаттарын пайдаланат.

Төмөндө 5-6-7-8-9-класстарда кыргыз тилин ушул аталган компетенттүүлүктөргө багыттап окутуудан улам окуу жылынын аягында алына турган болжолдуу натыйжаларды ар бир класстын мисалында сунуш кылабыз.

5 – класс боюнча окуу жылынын жыйынтыктары

Кептик компетенттүүлүк боюнча:

Окуучу:

Угуп түшүнөт

-- көркөм жана окуу-илимий стилиндеги чакан тексттин мазмунун угуп түшүнөт;

-- ал тексттердеги негизги ойду жана тексттин түзүлүшүн ажыратат;

-- ал тексттерди түзүп турган сүйлөмдөр ич ара тема жана негизги ой болуп эки бөлүктөн турарын түшүнөт

Окуп түшүнөт

-- берилген тексттин темасын таап, негизги оюн ажыратат;

-- текстке ат коёт (темага жана негизги ойго байланыштуу);

-- даяр тексттин жөнөкөй планын түзүп, планын негизинде оозеки баяндап айтат ;

-- даяр тексттен кептин баяндоо түрүнө мүнөздүү белгилерди аныктайт;

-- программадагы адабий чыгармалардан кептин баяндоо түрүндөгү текстти таап, оозеки көркөм баяндап айтат;

-- баяндоонун структуралык түзүлүшүнө байкоо жүргүзөт;

-- кептин баяндоо түрүндө ар кыл темаларда текст түзө билет;

-- баяндоого мүнөздүү тил каражаттарын туура колдонуу менен өз алдынча текст жаратат;

-- өзү түзгөн текстти анын мүнөздүү белгилерине карата талдайт;

-- көркөм адабий чыгармалардан жандуу жана жансыз заттардын сүрөттөлүшүнө байкоо жүргүзөт.

Сүйлөшөт

-- окуган текстин кыска жана кеңири баяндайт;

-- теманы ачуу жана негизги ойду өнүктүрүү менен оозеки сүйлөйт;

-- башкалар менен диалог куруп, сүйлөшө билет;

-- тил каражаттарды туура тандоо менен өзүнүн жекече оюн билдире алат;

-- кепкорлук, чечендик кепти үйрөнүүгө умтулат.

Жазат

-- сүрөттөө, баяндоо түрүндө дил баяндарды жазат;

-- жандуу, жансыз заттарды сүрөттөө менен текст түзө алат;

-- дил баяндын планын түзөт жана текст түзүүдө аны пайдаланат;

-- ар кыл стилдерде чакан миниатюрдуу дил баян эссе жаза билет;

-- окуу-илимий стилде да текст жаза билет;

-- кыска жана кеңири баяндама жазат;

-- баяндоо, сүрөттөө, ой жүгүртүүнүн типтүү фрагменттерин тексттен таба алат;

-- кептин функционалдык-маанилик типтеринин (баяндоо, сүрөттөө, ой жүгүртүү) негизги өзгөчөлүктөрүн билет;

-- тексттин стилин (көркөм, окуу-илимий, оозеки-сүйлөшүү, публицистикалык) аныктайт.

Тилдик компетенттүүлүк боюнча:

Окуучу:

Сөз – сүйлөмдө

-- тексттеги жөнөкөй жана татаал сүйлөмдөрдүн чегин аныктайт;

-- текстте кездешкен жай, буйрук, суроолуу, илөптүү сүйлөмдөрдүн интонациясын туура сактайт;

-- сүйлөмдүн бир өңчөй мүчөлөрүнүн, татаал сүйлөмдүн синтаксистик түгөйлөрүнүн интонациясын туура сактайт.

Сүйлөм - текстте

-- сөз айкашы менен сүйлөмдү айырмалайт;

-- сүйлөмдөрдү маанилери, айтылыш максаттары, интонациясы боюнча ажыратат;

-- жалаң жана жайылма сүйлөмдөрдү бири-биринен айырмалайт;

-- баш мүчөлөрдүн ортосуна сызыкчаны коё билет;

-- көркөм текст түзүүдө жай, суроолуу, буйрук, илөптүү сүйлөмдөрдү, сүйлөмдүн бир өңчөй мүчөлөрүн, тике бөтөн сөздөрдү айтыла турган ойдун кырдаалына карай адабий тилдин стилдик нормасына ылайык колдоно билет.

Сөз жана анын тыбыштык түзүлүшү

-- тыбыш менен тамганы бири-биринен айырмалайт;

-- үндүү, үнсүз тыбыштарды өздөштүрөт;

-- сөздөрдү муунга ажыратууну, ташымалдоону үйрөнөт;

-- сөз аягына келген жумшак үнсүздөрдүн аталышында орфоэпиялык, орфографиялык нормаларды туура сактайт.

Сөз, анын маанилери тилде жана кепте

-- сөздөр орунсуз колдонулган учурларда аны түзөтүүгө, синоним же башка сөз менен алмаштыра билет;

-- синоним, омоним, антонимдерди ыктуу колдонот;

-- сөздүктөр менен иштей алат

Сөздүн курамы жана жасалышы

-- сөздү унгу жана мүчөгө туура ажыратат;

-- мүчөнүн түрлөрүн бири-биринен айырмалайт;

-- сөз жасоо же сөз өзгөртүү учурларында бир сөз ичинде же жанаша келген сүйлөмдөрдө унгулаш сөздөрдүн орундуу жана орунсуз колдонулушун ажырата билет

Зат атооч - тилде жана кепте

-- татаал зат атоочтордун ичинен кош сөз түрүндөгүсүнүн ар түрдүү маанилерин туура түшүнүү менен аларды сүйлөмдө айтылып жаткан ойдун жагдайына карай ыктуу колдоно билет;

-- таандык мүчөлүү сөз менен илик жөндөмөсүндөгү турган сөздүн айкалышында таандык мүчөнүн түшүрүлүп же толук берилишиндеги адабий норманы байкайт жана аны туура колдоно билет;

-- кыргыз орфоэпиясынын негизги эрежелерин туура сактайт

Сын атооч – тилде жана кепте

-- адамдардын турпатын, айлана-чөйрөнү, жаратылыштык көрүнүштөрдү сүрөттөөдө сын атоочтордун колдонулуш зарылдыгын билет;

-- тубаса жана туунду сын атоочтордун колдонулушундагы маанилик өзгөчөлүктөрдү айырмалайт

Этиш – тилде жана кепте

-- 2-жактагы этиштин сөз маанисинде жана жалпыланган мааниде колдонулушундагы өзгөчөлүктөрдү ажыратат;

-- татаал учур чак менен жатыш жөндөмөсүндөгү кыймыл атоочтун өз ара синонимдештигин байкоого жана аларды биринин ордуна экинчисин колдонулган учурларын ажыратат.

Маданий компетенттүүлүк боюнча:

Окуучу:

-- күнүмдүк карым катнаш жасоо адебинин (адептүү диалог куруу) эрежелерине ээ болот;

-- сунуш кылынган окуу кырдаалындагы ролго ылайык диалог түзө билет;

-- эне тилин алып жүргөн өз элинин тарыхын, өз өлкөсүнүн табиятын сүйө билүүгө тарбияланган чыгармаларга карата өзүнүн мамилесин билдире алат;

-- кебинде улуттук маданий компонентке айланган эне тилинин лексикасын эркин колдонот;

-- кеп маданиятына, чечендик кепке ээ болот.

6 – класс боюнча окуу жылынын жыйынтыктары

Кептик компетенттүүлүк боюнча:

Окуучу:

Узун түшүнөт

-- абзацтын текст түзүүдөгү маанисин түшүнөт;

-- абзацтын ролун түшүнүү менен китеп окуу маданиятына ээ болот;

-- текстке карата жөнөкөй жана татаал план түзө алат;

-- көркөм, окуу-илимий жана илимий-популярдуу тексттердеги маалыматтарды түшүнөт

Окуп түшүнөт

-- адабий көркөм, окуу –илимий тексттерди түшүнүп окуйт;

-- окуган текстинин мазмуну боюнча суроолорго жооп берет;

-- тексттеги сүйлөмдөрдүн ички маанилик байланышуу жолдорун билет;

-- текст түзүүдө аларды эске алат;

-- тексттеги сүйлөмдөрдү байланыштыруучу тышкы тил каражаттарын аныктайт;

-- баяндоо, сүрөттөө, ой жүгүртүү түрүндөгү тексттерди талдай алат;

-- көркөм стилдеги тексттен пейзажды, табиятты, жасалгаларды (интерьер) сүрөттөөнү көрө билет;

-- кептин стилдерин (оозеки-сүйлөшүү жана китеп стилдери) ажыратып билет;

-- кептин стилдеринин тил каражаттарын, колдонулуш чөйрөлөрүн, милдеттерин түшүнөт.

Сүйлөшөт

-- өзүнүн оозеки кебине байкоо жүргүзүү менен маданияттуу кепке ээ болууга умтулат;

-- талкуу жараткан кызыктуу темаларда үлгүлүү диалог кура билет;

-- классташтары, достору, тааныштары менен сылык-сыпаа сүйлөшүүгө көнүгөт;

-- кептин түрлөрүн жана стилдерин катыштырып, кырдаалдык – тематикалык текст түзө алат;

-- кеп маданиятынын, чечендик кептин ыкмаларын үйрөнөт

Жазат

-- дилбаян жазууга материал жыйноого (темага, кептин стилине ылайык), эпиграф тандоого, план түзүүгө көнүгөт;

-- кептин түрлөрү жана стилдери боюнча өз алдынча текст жарата алат;

-- текстти кыска жана кеңири баяндап жазууга көнүгөт;

-- дилбаян, дилбаян–эссе, эссе жаза билет;

-- ар кыл жанрлардагы тексттерди даярдайт алат;

-- арыз, кулактандыруу, чакыруу билет, справкалардын үлгүлөрүн жаза алат;

-- ишеним кат, түшүнүк кат, дарек, телеграм-малардын тексттерин жаза алат.

Тилдик компетенттүүлүк боюнча:

Окуучу:

Сөз, анын манилери – тилде жана кепте

-- сөз жана анын маанилеринин кептеги жана тилдеги функцияларын таанып билет;

-- эне тилинин сөздүк байлыгынын ар түрдүү катмарларын үйрөнөт;

-- кесиптик сөздөрдү, терминдерди, неологизмдерди кебинде орундуу колдонот;

-- фразеологизмдердин пайда болуу булактарын жана тексттеги стилдик кызматтарын айырмалайт.

Сөздөрдүн жасалышы

-- сөз жасоонун түрлөрүн айырмалап тааныйт;

-- татаал сөздөрдүн түрлөрүн (кош сөздөр, кошмок сөздөр, бириккен сөздөр, кыскартылган сөздөр) өздөштүрөт.

Зат атооч – тилде жана кепте

-- кыргыз орфографиясынын негизги эрежелерин так, туура сактайт;

-- сөздөрдүн грамматикалык маанилерин, зат атоочтун кептеги жана тилдеги ордун билет;

-- зат атоочтун тексттеги коммуникативдик кызматын тааныйт;

-- зат атоочтун кептин ар кыл түрүндөгү жана стилдериндеги функциясын түшүнөт.

Сын атооч – тилде жана кепте

-- сын атоочтун даражаларын жана түрлөрүн айырмалап билет;

-- сын атоочтун тексттеги кызматын, кептин түрлөрүндө жана стилдериндеги колдонулуш өзгөчөлүгүн тааныйт.

Сан атооч – тилде жана кепте

-- сан атоочтун бөлүнүшүн, жасалышын, жазылышын, жөндөлүшүн жана кептеги, тилдеги кызматын өздөштүрөт;

-- кептин түрлөрүндө жана стилдериндеги сан атоочтун тексттик функциясын аныктайт;

-- илимий-популярдуу, окуу-илимий тексттери менен иштей алат.

Ат атооч – тилде жана кепте

-- ат атоочтун түрлөрүн, жакталышын, жазылышын жана тексттеги, кептеги, тилдеги кызматтарын айырмалап билет;

-- кептин түрлөрүндө жана стилдеринде ат атоочту орундуу колдоно алат.

Этиш – тилде жана кепте

-- этиштин ыңгайларын жана мамилелерин, алардын тексттеги, оозеки, жазуу кептеги ордун өздөштүрөт;

-- аларды кебинде орундуу колдонууга машыгат;

-- сөздүн грамматикалык маанилери боюнча көнүгүү, машыгуу иштерин аткарат;

-- кеп маданияты, чечендик кепке үйрөнүүгө карата практикалык иштерге машыгат

Маданий компетенттүүлүк боюнча:

Окуучу:

-- тандалган кептин тибине жана стилине ылайык тил каражаттарын ылгайт;

-- адабий тилдин нормаларын колдонуу менен өзүнүн текстин түзөт;

-- тиешелүү лексиканы колдонуу менен искусство чыгармаларын сүрөттөйт;

-- маданияттын предмет жана көрүнүштөрүн белгилеген сөздөрдүн маанисин түшүнөт;

-- эне тили менен улуттук маданияттын өз ара байланышын түшүнөт жана тексттен архаизм, историзм, диалектизмдерди, фольклордук лексиканы табат;

-- кыргыз элинин салттуу турмуштук көрүнүштөрүн, предметтерин белгилеген сөздөрдүн маанисин түшүнөт;

-- сөздүк менен иштейт: улуттук маданий компоненттеги сөздөрдүн маанисин сөздүктүн жардамы менен түшүндүрөт;

-- кеп маданиятынын, чечендик кептин ыкмаларын өздөштүрөт

7 – класс боюнча окуу жылынын жыйынтыктары

Кептик компетенттүүлүк боюнча:

Окуучу:

Угуу түшүнөт

- мугалимдин, лектордун, докладчынын сөзүн кунт коюп угат жана түшүнөт;

- алардын текстинин темасын жана негизги оюн илип алат;

- достору, туугандары менен маданияттуу баарлаша билет.

Окуп түшүнөт

- кептин көркөм, илимий, публицистикалык жана иштиктүү стилдеринин тилдик каражаттарын түшүнөт;

- тексттеги негизги жана кошумча малыматтарды айырмалайт;

- текстке татаал план түзөт;

- окуунун түрлөрүн айырмалайт: таанышуучу окуу жана үйрөтүүчү окуу;

- текстти окуп жатканда андагы тыныш белгилерге маани берет

Сүйлөшөт

- оозеки сүйлөшүүдө кызматчы сөз түркүмдөрүн туура колдонот;

- оозеки аңгеме түзүү менен достору, туугандары, тааныштары менен сылык-сыпаа баарлашат;

- бардык турмуштук кырдаалдарда кеп этикетин сактайт;

- публицистикалык стилдеги текстти кыска, кеңири жана тандамалуу баяндай алат;

- өз алдынча текст түзүү менен эл алдынча чыгып сүйлөй билет

Жазат

- жат жазуу, баяндама, дилбаяндардын бардык түрлөрүн жаза билет;

- өмүр баян, мүнөздөмө, аннотация жаза алат;

- уккан, көргөндөрүн логикалык жактан байланыштырып жазат;

- жазууда орфографиялык эрежелерди так сактайт

Тилдик компетенттүүлүк боюнча:

Окуучу:

Тактооч – тилде жана кепте

-- тактоочтун маанисине карай бөлүнүштөрүн (мезгил, орун, сын-сыпат, сан-өлчөм) айырмалап билет;

-- тактоочтун сөз түркүмү катары мүнөздөмөсүн үйрөнөт;

-- тактоочтун тексттеги кызматын талдайт;

Тууранды сөздөр

-- тууранды сөздөрдүн маанисине карай бөлүнүштөрүн (табыш, элес тууранды сөз) айырмалап билет;

-- тууранды сөздүн сөз түркүмү катары мүнөздөмөсүн үйрөнөт;

-- тууранды сөздүн тексттеги кызматын талдайт;

-- маанисине карай бөлүнүштөрүн (мезгил, орун, сын-сыпат, сан-өлчөм) айырмалап билет.

Сырдык сөздөр

-- сырдык сөздүн грамматикалык маанисин үйрөнөт;

-- сырдык сөздүн тексттеги кызматын талдайт

Этиштин өзгөчө формалары

-- кыймыл атоочтун маанилерин билет;

-- кыймыл атоочту уюштуруучу мүчөлөрдү тааныйт.

Кызматчы сөз түркүмдөрү

-- кызматчы сөз түркүмдөрүнүн (жандооч, байламта, бөлүкчө, модаль сөздөр) негизги касиеттерин окуп-үйрөнөт;

-- алардын түрлөрүн билүү менен жазылышын, тыныш белгилерин туура сактайт

-- тилдик теориялык түшүнүктөрүн практикада айкалыштыра билет;

-- оозеки, жазуу кебинде тилдин материалдарын так, орундуу пайдаланат;

-- эне тилин урматтоо менен өзүнүн сөздүк байлыгын арттыра алат

Маданий компетенттүүлүк боюнча:

Окуучу:

-- карым-катнашта кеп этикетинин нормаларын пайдаланат;

-- кептин белгилүү бир типтерине, стилдерине ылайык тил каражаттарын колдонот;

-- табияттын картиналарын, адамдын ишмердүүлүгүн, мүнөзүн, сырткы келбетин сүрөттөөдө

улуттук компонентти чагылдырган сөздөрдү орундуу колдонот;

-- эне тилин урматтоо менен аны терең өздөштүрүүгө жана анын тил каражаттарын ар кыл турмуштук кырдаалга ылайык туура, так, орундуу пайдаланууга машыгышат;

-- кеп маданиятынын, чечендик кептин ыкмаларына ээ болот;

-- ар кыл турмуштук кырдаалдарга ылайык кеп этикетинин алдыңкы үлгүлөрүн өздөштүрөт

8 – класс боюнча окуу жылынын жыйынтыктары

Кептик компетенттүүлүк боюнча:

Окуучу:

Узун түшүнөт

-- тексттеги абзацтардын негизги маанилерин аныктайт;

-- даяр тексттин үлгүсүндө бир нече абзацтардан турган текст түзө билет;

-- баяндама, дилбаяндарындагы орунсуз кайталоолорду түзөтө билет;

-- текстти түзүп турган сүйлөмдөрдү тема менен андагы негизги ойдун түз жана өзгөргөн терс экспрессивдүү орун тартибин аныктайт.

Окуп түшүнөт

-- кептин үч түрү катышкан даяр тексттен сүрөттөө, баяндоо жана ой жүгүртүү кебинин элементтерин таап, айырмачылыктарын табат;

-- турак-жайды, орунду сүрөттөөнүн айырмачылыктарын аныктоо максатында тексттерди түзүүгө жана аларды салыштырат;

-- көркөм жана илимий стилдердеги кептин түрлөрүнүн берилиш өзгөчөлүктөрү боюнча алардын карым-катышын жана айырмачылыктарын далилдейт;

-- даяр публицистикалык тексттин мүнөздүү белгилерин аныктайт;

Сүйлөйт

-- стилдин бир түрүнө тиешелүү даяр тексттин мазмунун пайдалануу аркылуу аны мүмкүн болгон башка стилге айландырып, кайрадан түзүүгө үйрөтүү жана андагы кептин берилишин, тилдик каражаттардын колдонулуш өзгөчөлүктөрүн аныктай алууга машыгат;

-- расмий эмес иш кагаздарынан чакыруу билетин жана кулактандыруунун алгач жөнөкөй түрүн эске салып, андан соң анын татаал формасын үйрөнөт;

-- сүйлөмдөгү сөздөрдүн маанилик жана грамматикалык каражаттар аркылуу байланышын адабий нормада туура түзөт

Жазат

-- үйрөтүлгөн үлгүнүн негизинде өз алдынча токтом, отчет, иш план жаза билет;

-- бир эле предметти, окуяны, көрүнүштү тема катары пайдаланып, анын ар бир белгисине же

касиетине карата сүрөттөө, баяндоо, ой жүгүртүү тексттерин түзөт;

-- ар кыл кызыктуу темаларда ой жүгүртүү түрүндө тексттерди түзөт

Тилдик компетенттүүлүк боюнча:

Окуучу:

Сөз айкашы

-- сөз айкашы менен сүйлөмдү грамматикалык белгилери боюнча бири-биринен ажыратат

Жөнөкөй сүйлөм жана анын түрлөрү

-- буйрук жана илептүү сүйлөмдөрдүн интонациясынын жана аларды уюштуруучу каражаттардын эмоциялык, модалдык ар түрдүү кошумча маанилерди билдирүүсүн айырмалайт;

-- риторикалык суроо, баяндоонун суроо-жооп формасы кептин таасирдүүлүгүн, ачык-айкындыгын күчөтүүдө стилистикалык ыкма катары колдонула тургандыгын түшүнөт;

-- буйрук сүйлөмдүн башка модалдык түрлөрүнөн айырмаланып, кептин расмий иштиктүү стилинде колдонулушун билет.

Бир тутумдуу сүйлөмдөр

-- бир тутумдуу жана эки тутумдуу жөнөкөй сүйлөмдөрдүн коммуникативдик милдеттеринин бирдейлигин түшүнүү менен аларды синтаксистик синоним катары туура колдонот;

-- бир тутумдуу сүйлөмдөрдүн кептин түрлөрүндөгү колдонулуш өзгөчөлүктөрүн тааныйт;

-- атама сүйлөмдөрдүн кептин сүрөттөө түрүнө жана көркөм стилге мүнөздүүлүгүн, алардын мезгилди, орунду, андагы буюмдарды, жан-жаныбарларды, жаратылыш кубулуштарын, айланачөйрөнү сүрөттөөдө негизги стилдик каражат катары так колдонот;

-- толук жана кемтик сүйлөмдүн кептин оозеки сүйлөшүү жана көркөм стилине мүнөздүүлүгүн далилдейт;

-- толук сүйлөмдүн маанисине карата кемтик сүйлөмдөрдү колдонууда грамматикалык түзүлүшү жагынан жана аны ойдун ачык, так, кыска берилиши боюнча туура түзөт

Сүйлөмдүн баш жана айкындооч мүчөлөрү

-- сүйлөм мүчөлөрүнүн баш жана айкындооч болуп бөлүнүшүн билет;

-- баш мүчөлөрдүн сүйлөмдү уюштуруудагы ролун, айкындооч мүчөлөрдүн грамматикалык маанилерин, ал маанилерди билдирүүчү ар бирине мүнөздүү болгон грамматикалык каражаттарды өздөштүрөт

Сүйлөмдүн бир өңчөй мүчөлөрү

-- бир өңчөй мүчөлөрдүн өз ара байламталар жана интонация аркылуу байланышындагы маанилик (стилдик) өзгөчөлүктөрүн байкайт;

-- бир өңчөй мүчөлөрдүн грамматикалык формаларынын (сөз өзгөртүүчү мүчөлөрдүн) анын бардык түгөйүндө толук сакталышындагы жана

эң акыркысынан башкасында түшүрүлүп айтылышындагы стилдик максаттарды аныктайт.

Сүйлөмдөгү сөздөрдүн орун тартиби

-- этиштик бир өңчөй баяндоочтордун түгөйлөрүнүн өз ара орун алышындагы кыймыл-аракеттин башталыш этабынан анын өнүгүү этаптарына карата стилдик максатта орундуу колдонот;

-- сүйлөмдүн ээси менен баяндоочунун толук ээрчишүүсүн, айрым учурларда сан боюнча айрым учурда сан боюнча ээрчибей айтылуусунун адабий нормаларын билүү менен оозеки, жазуу кебинде туура колдонот;

-- сүйлөмдүн этиштик баяндоочунун орун тартибинин эркин колдонулушундагы стилдик бөтөнчөлүктөрдү айырмалайт;

-- эне тилинин сөздүк корун ар дайым толуктай алат.

Маданий компетенттүүлүк боюнча:

Окуучу:

-- кыргыз тилин Мамлекеттик тил жана таанып билүүнүн инструменти катары ролун түшүндүрөт;

-- карым катнаштын кырдаалына ылайык (бир өңчөй мүчөлөр, сөздөүн орун тартиби) кеп этиктинин нормаларын колдонот;

-- репортаж жанрында көчөнүн, айылдын, шаардын, өлкөнүн ажайып көрүнүктүү жерлерин сүрөттөйт;

-- маданий эстеликтер тууралуу публицистикалык текст түзөт;

-- эне тилине урматтоо менен мамиле жасайт жана кыргыз тилинин сөздүк корун элдин маданияты, тарыхы менен байланышта окуп үйрөнөт;

-- кеп маданиятынын, чечендик кептин ыкмаларына ээ болот

9-класс боюнча окуу жылынын жыйынтыктары

Кептик компетенттүүлүк боюнча:

Окуучу:

Узун түшүнөт

-- берилген теманын негизинде тема менен андагы негизги ойдун түз орун тартибинде текст түзүүгө, ошол эле текстти тема менен андагы негизги ойду терс орун тартибинде өзгөртүп кайра түзүүгө, экөөнөн чыккан натыйжанын өзгөчөлүктөрүн ажырата билет;

-- сүйлөмдөрдүн өз ара ички маанилик жактан байланышуусунун жолдору боюнча текст түзө билет;

-- ал тексттеги сүйлөмдөрдү байланыштыруучу тышкы тил каражаттарын эркин колдоно алат.

Окуп түшүнөт

-- публицистикалык жана көркөм стилдеги эки чакан тексттин колдонулган тил каражаттары боюнча айырмачылыктарын аныктайт;

-- илимий, көркөм, публицистикалык стилдердеги үч башка тексттин эки мүнөздүү белгисин (колдонулуш милдетин жана колдонулуш чөйрөсүн) аныктоо менен айырмачылыктарын далилдейт;

-- стилдин бир түрүнө тиешелүү даяр тексттин мазмунун пайдалануу аркылуу аны мүмкүн болгон башка стилге айландырып, кайрадан түзүүгө үйрөтүү жана андагы кептин берилишин, тилдик каражаттардын колдонулуш өзгөчөлүктөрүн аныктай алууга машыгат.

Сүйлөшөт

-- айлана-чөйрөдөгүлөр менен маданияттуу сүйлөшө билет;

-- жогорку үлгүдөгү кеп этикетине ээ болот;

-- риторикалык ыкмаларга, чечендик кепке, акыл чечендикке, кепкорлук, сөзмөрлүк, куйма кулактыкка машыгат;

-- моралдык-этикалык, социалдык-маданий, коомдук-саясий, патриоттук-интернационалдык темаларда оозеки аңгеме, макала даярдай алат;

-- ар кыл талкууларга, дебаттарга, диалогдорго, тегерек столдорго катышып, сүйлөшө билет.

Жазат

-- кептин ар кыл түрүндөгү жана стилдериндеги тексттерди кыска, кеңири жана тандамалуу баяндап жаза билет;

-- эссе, дилбаян, макала, репортаж жаза алат;

-- иштиктүү документтердин үлгүлөрүн даярдайт;

-- өзүнүн жазган текстин редакциялаганга, өркүндөткөнгө машыгат.

Тилдик компетенттүүлүк боюнча:

Окуучу:

-- сүйлөмдүн кыскалыгына, баяндооч аркылуу берилүүчү маанинин ачыктыгы, тактыгы, стилдик нормага ылайыктуулугуна карата атоочтук баяндоочторду оозеки, жазуу кебинде так пайдаланат;

-- аныктоочтордун кептин сүрөттөө, орун жана мезгил бышыктоочтордун баяндоо түрлөрүнө мүнөздүүлүгүн ажыратат;

-- сүйлөмдөгү сөздөрдүн өзгөргөн терс орун тартибиндеги логикалык басымдын ролун билет;

-- логикалык басым – кептин тактыгынын, таасирдүүлүгүнүн каражаты болоорун түшүнөт;

-- сүйлөмдөгү сөздөрдүн бирин маанилик жактан бөлүп айтуу үчүн сөздөрдү өзгөртүп, терс орун тартипте түзө алат;

-- тике толуктоочтордогу табыш жөндөмөсүнүн жалганып турушунун же көмүскөдө калышынын грамматико-стистикалык манилерин талдайт;

-- жөнөкөй жана татаал сүйлөмдөрдүн түрлөрүн оозеки, жазуу кебинде туура, орундуу пайдаланат.

Сүйлөмдүн обочолонгон түшүндүрмө мүчөлөрү

-- сүйлөмдүн обочолонгон түшүндүрмө мүчөлөрүн өз алдынча текст жаратууда ыктуу колдонот.

Сүйлөмгө мүчө боло албаган сөздөр

-- сүйлөмгө мүчө боло албаган сөздөрдүн (каратма, кириңди, сырдык сөздөр) ар бирине мүнөздүү грамматикалык белгилерин билет;

-- алардын сүйлөмдө алган ордуна карата тыныш белгилерин кое алат;

-- сүйлөмгө мүчө боло албаган сөздөрдү өз алдынча текст жаратууда ыктуу колдонот.

Сүйлөмдөгү синтаксистик татаал түрмөктөр

-- атоочтук жана чакчыл түрмөктөрдүн грамматикалык түзүлүшүн, багыныңкы сүйлөм менен болгон окшоштуктарын жана айырмачылыктарын айырмалайт;

-- алардын аткарган синтаксистик милдеттерин билет;

-- текст түзүүдө синтаксистик татаал түрмөктөрдү туура тандайт.

Татаал сүйлөм

-- татаал сүйлөмдүн грамматикалык табиятын, татаал сүйлөмдүн түрлөрүнүн айырмачылыктарын ажырата билет.

Байламталуу жана байламтасыз тең байланыштагы татаал сүйлөм

-- тең байланыштагы татаал сүйлөмдөрдүн байламталуу жана байламтасыз болуп бөлүнүшүн билет;

-- андагы тыныш белгилерди туура кое алат;

-- байламтасын тең байланыштагы татаал сүйлөмдүн тутумундагы жөнөкөй сүйлөмдүн маанилик катыштарын өздөштүрөт;

-- байламталуу тең байланыштагы татаал сүйлөмдүн синтаксистик түгөйлөрүн байланыштыруучу байламталардын маанилик түрлөрүн айырмалайт

Багыныңкы байланыштагы татаал сүйлөм

-- багыныңкы байланыштагы татаал сүйлөмдүн синтаксистик түгөйлөрүнүн баш жана багыныңкы сүйлөмдөрдүн грамматикалык түзүлүшү боюнча айырмалайт;

-- багыныңкы сүйлөмдүн маанилик түрлөрүн жана аларды уюштуруучу грамматикалык каражаттарды таанып билет.

Тике жана кыйыр сөз

-- төл жана бөтөн сөздүн табиятын, бөтөн сөздүн тике жана кыйыр сөз болуп бөлүнүш себебин билет;

-- тике сөздүн диалог жана цитата болуп бөлүнүшүн, аларда коюлуучу тыныш белгилердин өзгөчөлүктөрүн билет;

-- төл жана тике сөздүн өз ара орун алуу багыттарын, ага карата коюлуучу тыныш белгилерди үйрөнөт

-- эне тилинин сөздүк корун, тилдик байлыгын аздектеп сактоо менен өзүнүн оозеки, жазуу кебинде аны так, туура, орундуу пайдаланууга, өз алдынча текст түзө алууга жетишет.

Маданий компетенттүүлүк боюнча:

Окуучу:

-- коомдогу жана адамдын турмушундагы тилдин ролун түшүндүрөт;

-- элдин маданий мурасынын маанилүү бир бөлүгү катары эне тилине карата урмат менен мамиле жасайт;

-- илимий, коомдук-социалдык чөйрөдө калыптанган жүрүм турумдун эрежелерине ылайык карым катнаштын катышуучусунун социалдык ролун аткарат;

-- академиялык кептин айтылыш жана курулуш ыкмаларына ээ болот;

-- өзүнүн кебинин тактыгын, тууралыгын баалап, оңдоп, түзөп, өзүнүн кебин өзү текшерүү ыкмаларына ээ болот;

-- эне тилинин сөздүк байлыгын, лексикалык тил каражаттарын байытууга өзүнүн салымын кошо билет;

-- кеп маданиятынын, чечендик кептин ыкмаларына ээ болот;

-- бардык турмуштук кырдаалдарга ылайык кеп адебинин үлгүлөрүн таанып билет;

-- кеп маданиятынын жана чечендик кептин ыкмаларын өздөштүрөт

Кыргыз тилин окутуунун методикасында, практикасында тилдик, кептик жана маданий компетенттүүлүктөргө негизделген ушул айтылган теориялык жана практикалык багыттагы тилдик жана кептик материалдар кандайдыр бир жетишээрлик деңгээлде өздөштүрүлүп, көрсөтүлгөн жыйынтык-натыйжаларды алып келсе, анда кыргыз тилинин компетенттүүлүктөргө багытталып окутулуп жаткандыгы тууралуу сөз кыла алабыз деген бекем ишенимдемин.

Адабияттар:

1. Кыргыз тилинен билим берүүнүн Мамлекеттик стандарты. Жыйнакта.

2. Кыргыз тилинин программасы. 5-11-класстар. Б. Билим 2012.

3. Б. Исаков. Кыргыз тилин орто мектептин 5-11-класстарына натыйжалуу окутуу боюнча усулдук колдонмо. Б. Учкун. 2011

4. Б. Өмүралиев Кыргыз тили окуу китеби 5-класс - Б. «Шам» 2007

5. С. Үсөналиев Кыргыз тили окуу китеби 6-класс - Б. «Шам» 2006

6. С.Үсөналиев, В.Мусаева Кыргыз тили окуу китеби 7-класс- Б. «Шам» 2007

7. Б.Өмүралиев Кыргыз тили окуу китеби 8-класс- Б. «Шам» 2007

8. Б.Өмүралиев Кыргыз тили окуу китеби 9-класс- Б. «Шам» 2007